

K přípravě učitelů

Příprava studentů učitelství na vnitřní přeměny naší školy

Nataša Mazáčová

Abstrakt: Stať se zabývá problematikou přípravy studentů učitelství na aktuální změny v současné české škole, především na realizaci rámcových vzdělávacích programů na ZŠ a SŠ. Autorka popisuje zkušenosti s využitím pedagogických inovací v předmětu Obecná didaktika a klinický semestr. V závěru stati autorka prezentuje výsledky dílčího průzkumu mezi studenty učitelství, který byl zaměřen na hodnocení přípravy budoucích učitelů pro praxi v současné škole.

Klíčová slova: pedagogické inovace ve výuce obecné didaktiky a klinického semestru, klíčové didaktické dovednosti, učební úlohy, micro-teaching, portfolio, rámcové vzdělávací programy, školní vzdělávací programy, integrace učiva, rozvíjení mezipředmětových vztahů

Abstract: The paper deals with the problems of pre-service teacher training with reference to current changes in Czech schools, especially with reference to an implementation of educational framework programmes in primary, lower-secondary and upper-secondary schools. The author describes her experience using pedagogical innovations in the subject General Didactics and Placement Semester. In the conclusion she presents outcomes of her research project with pre-service teacher trainees that are focused on the assessment of the way future teachers are prepared for their practice in schools.

Key words: pedagogical innovations in teaching General Didactics and the Placement Semester, key didactic skills, tasks, microteaching, portfolio, framework educational programmes, school educational programmes, integration of the subject matter, development of cross-curricular relationships

Úvod

V pregraduální přípravě učitelů je třeba soustředit pozornost na organizační a obsahové změny vzdělávání, které souvisí s kurikulární reformou realizovanou především zaváděním rámcových vzdělávacích programů do škol, nové maturitní zkoušky apod. To je ovšem otázka velmi náročných systémových změn v pojetí přípravy studia učitelství, jejíž řešení vyžaduje detailní analýzu problematiky a přesahuje rámec tohoto příspěvku.

Zaměříme se tedy na dílčí řešení této problematiky, jež mi poskytuje výuka obecné didaktiky a pedagogické praxe v průběhu klinického semestru ve studiu učitelství.

Charakteristika inovací ve výuce obecné didaktiky a KLS

Hlavním záměrem je inovovat model výuky obecné didaktiky a pedagogické praxe po metodologické stránce i obsahově, jak pro studenty v oborovém studiu pedagogiky, tak i ve studiu VVP.

Na základě výsledků empirického šetření zaměřeného na analýzu klíčových didaktických dovedností byl navržen soubor učebních úloh, jež jsou určeny pro jejich postupné rozvíjení. Teoretickým východiskem pojmu učební úloha je pojetí D. Tollingerové.

Hlavním záměrem práce s učebními úlohami v seminářích obecné didaktiky je zvýšení aktivity studentů, je to cesta mobilizace myšlenkového a praktického úsilí studenta s cílem něco vyřešit, vykonat, zpracovat apod. Učební úlohy jsou koncipovány na základě tří na sebe navazujících fází. Každá učební úloha totiž obsahuje úkoly určené pro práci v semináři, úkoly pro microteaching a úkoly pro pedagogickou praxi. Zařazení učebních úloh do výuky umožňuje nastolit činnostní a zkušenostní charakter práce v semináři, daří se rozvíjet komunikativní a emocionálně motivační pojetí vyučování. Řada učebních úloh např. v kontextu zavádění RVP, nepostrádá prvky problémovosti.

Součástí učebních úloh je tzv. microteaching jako významný prvek rozvíjení a nácviku základních didaktických dovedností a také podnětný prvek sebehodnocení studentů.

Na základě microteachingu a jeho případného videozáznamu si student uvědomuje, jak je obtížné realizovat naplánovanou, didakticky připravenou pedagogickou činnost. Z rozhovoru se studenty vyplývá, a také výsledky našeho empirického šetření dokazují, že studentům se často ve fázi přípravy (projektování) výuky jeví její realizace snadná. Domníváme se, že poznání náročnosti realizace pedagogických aktivit a také prožitek obtíží při této realizaci je zdrojem dalšího rozvoje pedagogických dovedností studenta učitelství.

Dalším inovativním prvkem ve výuce obecné didaktiky je zařazení práce studenta s vlastním portfoliem. Studenti si v průběhu práce v seminářích tvoří portfolio. Veškeré úlohy teoretické i praktické povahy, jež jsou řešeny v seminářích, studenti shromažďují do vlastního portfolia.

Portfolio chápeme jako uspořádaný a okomentovaný soubor prací a jiných materiálů, které student zpracovává na zadaná témata. Obecným cílem práce s portfoliem je rozvíjet aktivní přístup ke studiu, pochopit smysl studia obecné didaktiky, rozvíjet kritické myšlení, reflexi a seberefexi studenta a rozvíjet dovednost všestranné prezentace výsledků vlastních zkušeností, úvah a veškeré práce v semináři. Jedná se o předmětové portfolio, jehož obsahem jsou konkrétní zpracované úlohy z disciplíny Obecná didaktika. K zadaným úlohám je studentům doporučena studijní literatura.

První zkušenosti ukazují, že zpracování vlastního portfolia vede studenta k aktivní práci se studijní literaturou, s poznatky z přednášek a seminářů. Portfolio umožňuje studentům vyjádřit vlastní názory, pracovat s vlastními zkušenostmi, aplikovat teoretické poznatky prakticky. Studenti mohou prezentovat své portfolio v seminářích.

Studenti mají možnost zařadit do portfolia nejen zadané úlohy z obecné didaktiky, ale i další materiály. Mohou si tak například sbírat zajímavé metodické materiály z oborových didaktik, náměty různých aktivit, výpisky z odborné literatury a vlastní poznámky, poznamenávat inspirativní literaturu, adresy, fotodokumentaci. Významná je nejen výsledná podoba portfolia, ale především vlastní proces tvorby portfolia a práce s ním.

Ukazuje se, že koncepci portfolia z obecné didaktiky je třeba řešit systémově. Perspektivně proto přemýšlíme o tom, jak navázat na práci v oborových didaktikách. Jako řešení vidíme rozvinout těsnou spolupráci s oborovými didaktiky.

První zkušenosti z práce s portfoliem v seminářích přinesly pozitivní impulsy. Tvorba portfolia a práce s ním proměňuje smysl a kvalitu výuky obecné didaktiky. Jedná se o činnostně zkušenostní model výuky, který klade důraz na výsledky vlastní práce, vlastní kritické myšlení, názory, na aktivní přístup ke studiu. Na uvedené portfolio by mělo navázat portfolio z pedagogické praxe klinického semestru a souvislé oborové pedagogické praxe. Toto komplexní portfolio pak může vést studenta v průběhu celého studia až ke státním závěrečným zkouškám a samozřejmě mu usnadní i vlastní práci v roli učitele.

Další významnou pedagogickou inovací, kterou realizujeme ve výuce klinického semestru je společný projekt s Fakultní základní školou U Krčského lesa v Praze 4. Cílem projektu je intenzivní rozvoj těch dovedností, které jsou nezbytné pro tvorbu školních vzdělávacích programů pro základní školu. Tento projekt se orientuje na výrazný rozvoj dovedností jak studentů, tak

fakultních učitelů. Nedílnou součástí cíle je rozvoj úzké spolupráce učitelů základní školy a studentů učitelství – budoucích učitelů. Jedná se o vzájemné obohacování těchto subjektů vědomostmi, dovednostmi a zkušenostmi při tvorbě školního vzdělávacího programu.

Východiskem projektu je pokračování dosavadní vynikající spolupráce s Fakultní základní školou U Krčského lesa. Jádrem spolupráce je realizace pedagogických praxí studentů učitelství na škole.

Na základní škole studenti dosud realizovali celou řadu průzkumů a analýz, jež se staly podkladem pro tvorbu zajímavých seminárních prací a projektů. Na výsledky těchto projektů lze smysluplně navázat.

Pro obsah projektu jsme zvolili velmi aktuální problém současné školy, a tím je tvorba a aplikace školních vzdělávacích programů.

Úkolem fakultních učitelů a studentů učitelství v průběhu projektu bude společná tvorba vybraných problémů školního vzdělávacího programu. Studenti a učitelé budou mít možnost společně tvořit a realizovat následující náměty učebních úloh a modelových situací, jež se váží k tématům:

- Vzdělávací oblasti – Jazyk a jazyková komunikace; Informační a komunikační technologie; Člověk a jeho svět a další.
- Průřezová témata – Osobnostní a sociální výchova; Multikulturní výchova; Environmentální výchova; Mediální výchova; Výchova demokratického občana; Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech.

Další okruhy a témata vyplynou z průběžné spolupráce učitelů a studentů a budou dále aktualizovány.

Těžištěm přípravy studentů v tomto projektu je rozvíjení dovedností zaměřených na práci s učivem a dovedností porozumět procesům osvojování vědomostí žáky. Jedná se o celou řadu velmi náročných operací, které budou studenti realizovat postupně. I v tomto projektu studenti pracují s učebními úlohami. Prostřednictvím těchto úloh, jež zpracovávají týmově, jsou vedeni ke kritické analýze jak možností, tak mezí tvorby školního vzdělávacího programu. Stěžejním tématem prací studentů je problematika integrace učiva a rozvíjení mezipředmětových vztahů. Snaha o porozumění syntéze učiva a mezioborových souvislostí se odráží v námětech učebních úloh.

Následuje příklad učební úlohy zaměřené na rozvíjení dovednosti pracovat s učivem na základě jeho integrace a rozvíjení mezipředmětových vztahů:

Cíl učební úlohy

- Uvědomit si a chápat význam integrace učiva z hlediska rozvíjení myšlení žáků.
- Postupně rozvíjet dovednost pracovat s učivem tak, aby jeho integrací

docházelo k rozvíjení komplexního myšlení žáků (tematické komplexy myšlení).

- Rozvinout dovednost promyslet a realizovat projektové vyučování v předmětech studijní aprocace.

Náměty úloh pro práci v semináři z obecné didaktiky

- Objasněte, proč jsou z hlediska rozvoje myšlení žáků významné didaktické snahy o utváření integrovaných učebních celků.
- Na základě studia odborné literatury písemně zpracujte odpověď na otázku, v čem spočívají možnosti a v čem meze projektového vyučování. Svoje stanoviska zdůvodněte na konkrétních příkladech a připravte ke skupinové diskusi v semináři.
- Vyberte dva až tři ročníky základní školy a analyzujte učební osnovy a příslušné učebnice svého studijního aprocbačního předmětu z hlediska mezipředmětových vztahů. Určete, která témata lze využít k rozvíjení mezipředmětových vztahů. Uveďte konkrétní příklady.
- Sestavte jednoduchý pozorovací arch, s jehož pomocí budete v hodinách fakultních učitelů sledovat prvky integrace učiva a jejich snahu o rozvíjení mezipředmětových vztahů. Cílem vašeho pozorování bude zjistit četnost a kvalitu integrace učiva a rozvíjení mezipředmětových vztahů.
- Ve skupině dvou až tří studentů různých aprocbačních zpracujte projekt na čtyři až pět vyučovacích hodin, jehož cílem bude integrace učiva z různých předmětů a témat téhož předmětu. Vyberte si z následujících témat, případně téma vlastní. Doporučená témata pro projekt: Moje město. Vesmír. Ekologie. Fyzika a chemie kolem nás. Významné osobnosti našeho města. Jaké bude počasí?

Náměty úloh pro microteaching v seminářích z obecné didaktiky

- Pro modelovou situaci v semináři si připravte a prezentujte krátkou ukázkou (asi 15 minut) realizace integrace učebního celku z vašeho aprocbačního předmětu. Ukázkou připravte tak, aby ostatní studenti v seminární skupině našli prvky integrace a pojmenovali je.
- Pro modelovou situaci v semináři na libovolné téma si připravte zjednodušenou verzi projektu z vašeho aprocbačního předmětu a realizujte ji formou microteachingu.
- V RVP a učebnicích pro základní nebo střední školy naleznete témata, jež jsou vhodná pro integraci učebních celků a provedte její ukázkou formou microteachingu.
- Připravte a realizujte jednoduchý projekt z předmětu vaší aprocace, který bude zaměřen na využití prvků zkušenostní a činnostní orientace vyučování.

Náměty úloh pro vlastní pedagogickou praxi

- V průběhu pedagogické praxe hospitujte alespoň u pěti vyučujících v různých hodinách v předmětech vaší aprobace s cílem zjistit, jak často a do jaké míry uplatňují fakultní učitelé prvky integrace učiva a prvky rozvíjení mezipředmětových vztahů. K tomuto pozorování využijte připravený záznamový arch. Závěry svého pozorování zpracujte písemně do pedagogického deníku a připravte ke skupinové diskusi v semináři.
- Připravte a realizujte projekt z předmětu vaší aprobace, který bude zaměřen na využití prvků integrace učebních celků a rozvíjení mezipředmětových vztahů s využitím prvků zkušenostní a činnostní orientace vyučování. V pedagogickém rozboru zdůvodněte volbu didaktických postupů.
- Připravte a realizujte výklad nového učiva předmětu vaší aprobace s využitím znalostí a zkušeností žáků o tématu či problému.

Řadu podnětů pro úvahy o integraci učiva poskytují také průřezová témata. V učebních úlohách zaměřených na analýzu průřezových témat pracují týmově studenti různých aprobací. Úkolem studentů je vytvořit pracovní skupiny o čtyřech až pěti studentech s cílem zpracovat problémovou metodou náměty úkolů z jednotlivých průřezových témat. Po dohodě a konzultaci s fakultními učiteli je studenti v dílčí formě prakticky realizují ve výuce.

Metodologické a organizační zajištění tohoto projektu je realizováno mnoha cestami. Lze říci, že probíhá ve třech vzájemně propojených fázích: projektové, realizační a hodnotící. V projektové fázi se studenti zevrubně seznámili s kurikulárními dokumenty RVP, absolvovali řadu přednášek a odborných seminářů s odborníky z VÚP, s řediteli ZŠ a vše zastřešil diskusní seminář na téma „Možnosti a meze RVP v podmínkách současné české školy“.

Ve druhé, realizační fázi, jež se uskuteční ve výuce letního semestru 2004/2005, budou studenti realizovat zmíněné učební úlohy v podmínkách reálné ZŠ. Základními metodami a formami práce v této fázi budou:

- týmová práce nad projekty – učitelé, studenti, odborníci z katedry pedagogiky;
- odborné konzultace s oborovými didaktiky a fakultními učiteli;
- náslechy a hospitace ve vyučovacích hodinách a následné pedagogické rozборы – studenti, fakultní učitelé, vedení školy, vedoucí praxe;
- tvorba metodického materiálu, publikace výsledků projektu v odborném tisku;
- vlastní výstupy studentů zaměřené na realizaci a ověřování námětů.

Výsledkem této části budou seminární práce a případné metodické materiály pro žáky.

V závěrečné, hodnotící fázi se uskuteční společná setkání studentů fakultních učitelů, vedení školy a vedoucího praxe s cílem objektivně zhodnotit jak vlastní průběh společného projektu, tak jeho výstupy. Záměrem je připravit malou studentskou konferenci s prezentací všech studentských projektů, metodických materiálů, včetně fotodokumentace. Výsledky a hodnocení projektů budou studenti prezentovat prostřednictvím článků v odborných pedagogických časopisech.

Závěr

Uvedené náměty pedagogických inovací jsou jednou z cest rozvíjení vědomostní a dovednostní struktury studentů učitelství. Na tuto cestu by měla smysluplně navázat především příprava v oblasti oborových didaktik.

V závěru projektové části byl proveden dílčí průzkum, jehož cílem bylo zjistit názory studentů na význam přípravy na aktuální proměny současné školy. Z průzkumu je patrné, že si studenti uvědomují nezbytnost této přípravy, neboť – jak uvádějí – budou realizátory transformačních procesů a pozitivně hodnotí všechny podněty z prostředí reálné české školy.

Příspěvek byl připraven pro konferenci Proměny pedagogiky, kterou pořádala Česká pedagogická společnost a Pedagogická fakulta UK v Praze dne 3. a 4. února 2005.

Literatura

- HOLOUŠOVÁ, D. Teorie učebních úloh D. Tollingerové. In *K teorii učebních činností*. Praha: SPN, 1986.
- MAZÁČOVÁ, N. Rozvíjení pedagogických dovedností studentů učitelství v průběhu klinického semestru. In ŠVEC, V. *Monitorování a rozvoj pedagogických dovedností*. Brno: Paido, 2000.
- MAZÁČOVÁ, N. Pedagogické dovednosti studenta učitelství a možnosti jejich rozvíjení. Disertační práce. Praha PedF UK, 2002.
- SKALKOVÁ, J. *Pedagogika a výzvy nové doby*. Brno: Paido, 2004.
- SPILKOVÁ, V., a kol. *Současné proměny vzdělávání učitelů*. Brno: Paido, 2004.

MAZÁČOVÁ, N. Příprava studentů učitelství na vnitřní přeměny naší školy. *Pedagogická orientace* 2005, č. 2, s. 72–78. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: PaedDr. Nataša Mazáčová, Ph.D., katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta UK Praha, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1, natasa.mazacova@pedf.cuni.cz